

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ШАПОВАЛОВА Ірина Олексіївна

ПЕДАГОГІЧНЕ СТИМУЛЮВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
СТАРШОКЛАСНИКІВ /НА МАТЕРІАЛІ ПРЕДМЕТІВ
ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ/

ІЗ.00.01 - теорія та історія педагогіки

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ-1997

37(100)(091)

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00751869 (-)

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Київському
ченка.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
КОВАЛЬ Лариса Григорівна

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ЛЕВЧЕНКО Тетяна Іванівна
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
МИРОПОЛЬСЬКА Наталія Євгенівна

Провідна установа: Харківський державний педагогічний
університет ім. Г.С.Сковороди

Захист відбудеться "8" травня 1997 р. о 12 год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.01.34 в Київському
університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 252017, м.Київ,
вул. Володимирська, 60, ауд. 303.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського
університету імені Тараса Шевченка

Автореферат розісланий "8" квітня 1997 р.

ВЧЕНИЙ СЕКРЕТАР
СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ВЧЕНОЇ РАДИ

 О.В. ПЛАХОТНИК

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність і ступінь дослідженості проблеми. Гуманістична парадигма, стверджувана сучасною системою освіти, націлює на пошук шляхів і засобів, які забезпечують виховання духовності учнів, становлення їхніх морально-естетичних орієнтирів, ідеалів та цінностей. Недостатня розробленість проблем художньої освіти викликала "незатребуваність" школою виховного потенціалу предметів мистецтва, зокрема, художньої літератури, музики та образотворчого мистецтва. Це негативно позначилося на дидактичному рівні розв'язання проблем гуманітарної освіти, яка дає узагальнене уявлення про особливості процесу навчання літератури та мистецтва як спілкування, співтворчості та співробітництва вчителя та учнів. Відтак проблема педагогічного стимулювання і втілена в ній теорія методу вписується у більш широку проблематику, пов'язану із виявленням виховних аспектів навчання, встановленням регулятивів уроку мистецтва, обґрунтуванням технологічності цього процесу. Спрямованість методів педагогічного стимулювання на засвоєння учнями досвіду емоційно-ціннісних відносин /І.Я.Лернер, М.М.Скаткін/, посилення їхніх технологічних характеристик перетворює методи на ієрархію регулятивів, які мають різні за своєю природою і призначенням функції у навчальному процесі. Цей підхід не суперечить основному корпусу педагогічних знань про навчання, а навпаки, допомагає структурувати їх з позицій керування учінням школярів. Особливого значення методи педагогічного стимулювання набувають у вивченні гуманітарно-художніх дисциплін у школі, оскільки в такому контексті регулятиви мають відрізнитися обґрунтованістю, доказовістю, широтою дії, сприяти конкретизації технологічних характеристик дидактичного методу, пов'язаного із засвоєнням старшокласниками досвіду емоційно-ціннісних відносин. Однак сучасна мінлива соціаль-

на ситуація потребує переосмислення провідних теоретико-методичних принципів конструювання методу, орієнтації на зміну парадигм суспільної свідомості, висунення на перший план проблеми взаємозв'язку загальнолюдських та національних цінностей, створення умов міжпоколінної трансмісії культури, в якій відбувається нормальна самоідентифікація людини, покоління, суспільства. Відтак метов сучасної освіти і навчання є вироблення цивілізованого індивідуалізму в усіх сферах людської життєдіяльності.

Критично осмислюючи досвід організації навчання, сучасна педагогічна наука шукає оптимальне співвідношення традиційних і новаторських підходів до засобів його педагогічного стимулювання, досягнення продуктивної взаємодії учителя та учнів /А.М.Алексюк, Ю.К.Бабанський, В.І.Бондар, П.Я.Гальперін, Л.В.Занков, Т.А.Ільїна, К.М.Кабанова-Меллер, Т.І.Левченко, М.М.Скаткін, М.І.Махмутов, Н.Є.Миропольська та ін./ . У цих дослідженнях втілено методологічні положення про діяльнісну природу методу, про єдність його процесуальної та змістової сторін, діяльності викладання й учіння. В умовах педагогічної взаємодії /М.О.Данилов, В.О.Кан-Калик, О.О.Леонтєв/ виділення регулятивних функцій методу створює можливості для побудови його структури /А.М.Алексюк, В.О.Онишук/ у різних формах організації співробітництва /Ш.О.Амонашвілі, В.П.Гузик, Є.М.Ільїн, С.М.Лисенкова, В.Ф.Шаталов, М.П.Шетінін та ін./ . Грунтуючись на цих дослідженнях та практиці здійснення гуманітарної освіти в школі, можна виділити в структурі методів педагогічного стимулювання як багатовимірною педагогічного явища три рівні. Перший рівень відображує розуміння методу як представника методологічних знань, який описують через принципи і правила, що містять об'єктивні вимоги до навчання. На другому рівні метод є "знаряддям суб'єкта, наділеного психічними засобами регуляції. Тре-

тій рівень є втіленням педагогічного процесу, в якому як структурні компоненти виступають прийоми дидактичного впливу на учнів. Ця структура методу є базою, "робочим інструментом", що допомагає конкретизувати особливості і закономірності навчання літератури та мистецтва: специфіка гуманітарної освіти має виявлятися через встановлення "вузла" властивостей, які характеризують розвиток гуманітарної думки, природу художнього матеріалу і художньої діяльності, особливості створення діалогічних відносин під час навчання, пов'язаних із вирішенням виховних завдань /вихід на діалогічну ситуацію/. Така структура спрямована на духовний, моральний, емоційний розвиток учнів; їй властивий творчий, діалогічний характер педагогічного спілкування, суб'єктність позицій у відносинах. Це перетворює навчання на творчу лабораторію, в якій розвиваються і формуються професійно-педагогічні якості вчителя, виховується почуттєво-емпатійна сфера учнів /О.П.Азаров, І.А.Зязюн, С.Б.Єлканов, М.М.Тарасевич та ін./. У сучасних філософських, педагогічних, психологічних та методичних працях підкреслюється необхідність розроблення якісно нових, продуктивних та альтернативних підходів до засобів педагогічного стимулювання освітньо-культурних процесів, вироблення соціально зумовлених критеріїв оцінки впливу літератури та мистецтва на формування духовності особистості і втілення чітко вираженої соціальної позиції особистості у соціокультурній діяльності, переосмислення традиційного розуміння засобів педагогічного керівництва навчанням, перетворення їх на багаторівневі умови творчої взаємодії вчителя та учнів.

Вихід на можливості багаторівневої характеристики методів педагогічного стимулювання та їхнього вибору зумовлений також суперечностями організації навчально-виховного процесу у старших класах між: а/ орієнтацією суспільства на формування творчо активної

особистості і ускладненням соціально-економічних процесів розвитку науки, освіти й культури; б/ необхідністю впровадження концепцій гуманізації та гуманітаризації освіти та недосконалістю механізмів їхньої реалізації в навчально-виховному процесі загально-освітньої школи; в/ потребою удосконалення художньої освіти у старших класах і рівнем готовності вчителів та учнів співпрацювати на основі принципів педагогіки співробітництва; г/ науково-дидактичними технологіями організації навчально-виховного процесу і наявними педагогічними умовами їхнього впровадження у систему художньої освіти в старших класах; д/ можливостями оптимізації навчання й учіння і нерозробленістю методів педагогічного стимулювання взаємодії учителя та учнів під час передачі і засвоєння змісту гуманітарних предметів.

Отже, назріла потреба теорії і практики організації навчально-виховного процесу на засадах педагогічного стимулювання і недостатня її розробленість зумовили вибір теми дисертаційного дослідження "Педагогічне стимулювання навчальної діяльності старшокласників /на матеріалі предметів гуманітарного циклу/".

Об'єкт дослідження - педагогічне стимулювання навчально-виховного процесу в старших класах середньої школи.

Предмет дослідження - педагогічні умови стимулювання навчальної діяльності старшокласників на уроках літератури.

Мета дослідження - розроблення та впровадження в навчально-виховний процес середньої школи системи методів педагогічного стимулювання навчальної діяльності старшокласників на різних етапах засвоєння змісту літератури та сприйняття літературних образів.

Гіпотеза дослідження: успішності навчальної діяльності старшокласників у ході засвоєння гуманітарних предметів

можна досягти, якщо в її основу буде покладено принципи, форми та методи педагогічного стимулювання як вираження педагогічного співробітництва учителя й учнів. Провідними умовами їхнього здійснення ми вважаємо: поетапність включення старшокласників до процесу педагогічної взаємодії відповідно до рівня педагогічного стимулювання при вивченні предметів гуманітарного циклу; застосування педагогічно обгрунтованої оцінки результатів учіння та творчої діяльності учнів старших класів.

З а в д а н н я д о с л і д ж е н н я :

1. Проаналізувати існуючі підходи до проблеми педагогічного стимулювання та системи методів керівництва навчальною діяльністю учнів.
2. Розкрити сутність і специфіку методів педагогічного стимулювання як педагогічно регульованої багатокomпонентної системи.
3. Вивчити стан підготовленості вчителів старших класів до вибору методів педагогічного стимулювання навчальної діяльності учнів у ході вивчення предметів гуманітарного циклу.
4. Обгрунтувати критерії та особливості засвоєння старшокласниками навчальної інформації залежно від вибору вчителем методів педагогічного стимулювання учіння.
5. Розробити та експериментально перевірити педагогічні умови стимулювання навчальної діяльності учнів під час вивчення ними літератури та мистецтва.
6. Дати методичні рекомендації вчителям гуманітарних предметів щодо ефективного застосування системи методів педагогічного стимулювання навчально-виховного процесу в старших класах.

М е т о д о л о г і ч н о ю о с н о в о ю д о с л і д ж е н н я с т а л и загальнотеоретичні і методологічні принципи пізнання, філософії гуманізму, положення педагогіки співробітництва, психолого-

педагогічні аспекти теорії діяльності та змісту навчання й учіння, взаємозв'язку виховання і розвитку особистості, соціальної та культурологічної зумовленості освіти.

Т е о р е т и ч н у б а з у дослідження становили положення філософської науки про суть, структуру та мету навчання як спілкування /Л.П.Буєва, І.А.Зязюн, М.С.Каган, І.С.Кон, Н.Б.Крилова/, педагогіки /А.М.Алексєв, Ю.К.Бабанський, В.О.Онишук/, психології /Л.С.Виготський, О.М.Леонт'єв/, дидактики та методики вивчення гуманітарних предметів /Ш.О.Амонашвілі, Є.М.Ільїн, С.М.Лисенкова, Т.І.Гончарова та ін./.

М е т о д и дослідження:

- теоретичні: вивчення та аналіз філософської літератури, праць вітчизняних та зарубіжних авторів з питань діяльності, виховання та навчання особистості; критичне осмислення філософських, культурологічних та психолого-педагогічних досліджень, що розглядають проблеми організації гуманітарної освіти та оцінки результатів навчально-виховного процесу в старших класах; узагальнення новаторського та передового педагогічного досвіду з досліджуваної проблеми;

- емпіричні: методи масового збору матеріалу /анкетування, бесіди, тестування та інтерв'ю/, педагогічне спостереження, педагогічний консиліум, ранжування та шкалювання, індекс задоволеності, педагогічний експеримент /констатуючий, формулючий, контрольний/.

Дослідження здійснювалося в декілька етапів.

П е р ш и й е т а п /1988-1989 рр./ було присвячено вивченню філософської, психологічної, педагогічної та методичної літератури з досліджуваної проблеми, спостереженню та опрацюванню досвіду організації гуманітарної освіти в старших класах серед-

ньої школи, аналізу практики навчання й виховання учнів на засадах педагогіки співробітництва, збиранню емпіричних даних про зміст, форми та методи педагогічного стимулювання на уроках літератури та мистецтва в старших класах.

Другий етап /1989-1990 рр./ - на основі критичного аналізу спеціальних досліджень з розглядуваної проблеми, узагальнення теоретичного і практичного досвіду педагогічного стимулювання, досягнень педагогіки співробітництва було розроблено науковий апарат та методи дослідно-експериментальної роботи, проведено констатуючий етап педагогічного експерименту, проаналізовано його результати та виявлено суперечності процесів навчання та учіння.

Третій етап /1990-1995 рр./ - здійснення формуючого експерименту із впровадження системи методів педагогічного стимулювання на уроках гуманітарних предметів у старших класах; перевірка педагогічних умов ефективного застосування їх на різних етапах включення учнів до процесу навчання-спілкування; узагальнення отриманих результатів та підготовка рекомендацій працівникам школи.

Наукова новизна дослідження полягає в: обґрунтуванні методів педагогічного стимулювання як багаторівневої структури; розробленні та впровадженні в практику викладання предметів гуманітарного циклу педагогічних умов стимулювання навчально-пізнавальної діяльності учнів старших класів; впровадженні методики поетапного включення старшокласників до процесу педагогічної взаємодії при вивченні літератури та мистецтва.

Теоретичне значення дослідження полягає у виявленні сутності педагогічного стимулювання, закономірностей розвитку навчання як спілкування; розробленні критеріїв та рівнів

розвитку навчально-пізнавальної діяльності старшокласників на уроках літератури та мистецтва, педагогічної оцінки рівня розвитку їхньої творчості.

П р а к т и ч н е з н а ч е н н я дослідження. Розроблена нами методика поетапного включення старшокласників до процесу педагогічної взаємодії за допомогою методів педагогічного стимулювання може бути використана на уроках з предметів гуманітарного циклу та в позакласній роботі. Діалоговий характер педагогічного стимулювання дає змогу використати його методи при здійсненні активного навчання й виховання старшокласників, активізації їхньої соціальної позиції, розвитку ціннісних орієнтацій та життєвих ідеалів. Методичні рекомендації щодо педагогічного стимулювання навчально-пізнавальної діяльності орієнтовано на викладачів та студентів педагогічних вузів, учителів загальноосвітніх шкіл, на систему підвищення кваліфікації учителів.

В і р о г і д н і с т ь отриманих результатів забезпечується теоретико-методологічними позиціями автора, опорою на принципи педагогіки співробітництва, а також застосуванням комплексу методів психолого-педагогічного вивчення проблеми, адекватних меті та завданням дослідження, дослідно-експериментальною перевіркою його позицій у школах України.

О с о б и с т а у ч а с т ь автора в отриманні наукових результатів полягає в багаторічному самостійному вивченні проблеми педагогічного стимулювання, системи його методів, узагальненні та впровадженні передового та новаторського досвіду викладання літератури та мистецтва в школі, використанні власного досвіду роботи вчителем літератури в старших класах.

В п р о в а д ж е н н я р е з у л ь т а т і в дослідження відбувалося в ході виступів на районних та шкільних об'єднаннях

вчителів літератури, на конференціях та нарадах, наукових семінарах та конференціях, у дослідно-експериментальній роботі в школах та шляхом публікацій результатів дослідження, у процесі викладання дисертантом курсу російської мови та літератури в старших класах.

А пробація результатів дослідження здійснювалася шляхом перевірки методики поетапного включення старшокласників до процесу педагогічної взаємодії в старших класах, розроблення методичних рекомендацій вчителям гуманітарних предметів щодо застосування методів педагогічного стимулювання навчально-пізнавальної діяльності старшокласників та її перевірки в школах м.Києва, Київської та Львівської областей.

На захист внесено :

- систему методів педагогічного стимулювання навчально-пізнавальної діяльності старшокласників у ході вивчення літератури та мистецтва в школі;
- методику поетапного включення старшокласників до процесу педагогічної взаємодії у системі "навчання-спілкування";
- педагогічну оцінку засвоєності старшокласниками навчального матеріалу за допомогою методів педагогічного стимулювання,

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету та завдання, гіпотезу, методологічну основу, методи та етапи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне й практичне значення, положення, які виносяться на захист, наведено дані про апробацію результатів дослідження.

У першому розділі "Педагогічне стимулювання навчальної діяльності учнів як педагогічна проблема" розкриті основні історико-теоретичні підходи до становлення методів педагогічного стимулювання навчальної діяльності учнів; розвинуто значення педагогічного стимулювання як процесу та результату навчально-пізнавальної діяльності; вивчена сучасна практика педагогічного стимулювання навчальної діяльності школярів.

В історико-теоретичному аспекті проаналізовано ідеї та концепції минулого /Геракліт, Демокрит, М.Монтень, Ж.-Ж.Руссо, Я.А.Коменський, Д.Дьюї та ін./, теорій /біхевіористична, прагматична/, форм організації навчання /індивідуальна, бригадно-індивідуальна, колективна/, доведено значення методів педагогічного стимулювання як багатомірного педагогічного явища. Це дозволило виділити внутрішні та зовнішні сторони педагогічного стимулювання як процесу. У внутрішній його характеристиці наголошено на наявності алгоритмізованої системи включення особистості у пізнавальну діяльність, її підпорядкованість логіці, розвитку наукового знання, глибині та повноті його відтворення. Зовнішня сторона втілюється у структурованих видах діяльності /пізнавальна, перетворююча, комунікативна, оцінна та творча/, спрямованій на виявлення мотивів, потреб, позицій та ціннісних орієнтацій особистості. У главі представлено матеріал, який розвиває ці зв'язки через співвідношення категорій метод - закон, метод - спосіб, метод - організаційна форма, метод - засіб навчання, метод - зміст освіти та метод - вид творчої діяльності.

Педагогічне стимулювання є науково обгрунтованим, апробованим у навчально-виховній роботі різновидом стимулювання, що характеризується цілеспрямованістю і систематичністю здійснення педагогом стимулюючих впливів, а також самообмеженням вчителя у ви-

борі засобів і методів його реалізації, зумовленим методологічними і моральними імперативами відповідної педагогічної концепції. Педагогічне стимулювання є видовим явищем відносно стимулювання взагалі /як родового/, оскільки воно йде не безпосередньо від природного середовища проживання людини, а від індивідуальних або колективних суб'єктів, і здійснюється на основі науково обґрунтованих і соціально визнаних принципів і норм.

У зв'язку із складністю проблем розвитку взаємодії учителя і учнів засобами гуманітарних предметів нами було вивчено досвід роботи вчителів-новаторів, викладачів літератури, проаналізовано програми та навчально-методичний матеріал з цих предметів. На цій основі у констатуючому експерименті були виявлені складові новаторського досвіду стимулювання навчальної діяльності учнів /зміст, форми, методи/; досліджено арсенал засобів педагогічного стимулювання, який використовується вчителями у старших класах; встановлено рівень опорних знань старшокласників з літератури; вивчено можливості участі старшокласників у формах активного спілкування засобами літератури та мистецтва.

Для узагальнення складових новаторського досвіду педагогічного стимулювання нами було проаналізовано публікації відомих представників педагогіки співробітництва, що дало можливість розкрити провідні ідеї, форми та засоби, використовувані ними у навчально-виховному процесі. Однією із важливіших передумов успішної навчальної діяльності є чітке і послідовне здійснення вчителем цілеспрямованого впливу на учнів, розуміння їхнього внутрішнього світу, чуттєвості, емоційного відгуку на певні педагогічні вимоги. Аналіз досвіду Ш.О.Амонашвілі, І.П.Волкова, В.Ф.Шаталова, Є.М.Ільїна, Т.І.Гончарової, С.М.Лисенкової, М.П.Гузика та інших свідчить про те, що в центрі педагогічної взаємодії повинні бути відносини

партнерства, стимулюється потреба у пізнанні нового, інтерес до невідомого, мотиви самореалізації. Цей досвід є своєрідною моделлю організації педагогічного процесу. З точки зору змісту навчання педагогічне стимулювання реалізується в їхній діяльності як нестандартна система /блокова, опорні сигнали, історичні чи мистецькі рефлексії/, розрахована на рівень юнацького сприйняття, емпатії, розвитку соціальної позиції особистості. Зміст педагогічного стимулювання актуалізує домінують будь-якого навчального предмету, на основі якої виникають різні варіанти методів і прийомів навчальної взаємодії. Вони залежать від умов навчання, форм його організації, але не є застиглими, незмінним. Методи, форми і прийоми педагогічного стимулювання зачіпають глибинну емоційно-почуттєву сферу учнів, формують позитивну мотивацію їхньої участі у педагогічному процесі, завдяки чому відбувається перенесення і співвіднесення соціального і особистісного досвідів.

Результати констатуючого експерименту свідчать про те, що учителі значно частіше вдаються заохочення і покарання, захоплюючись методами заохочення: у їхніх судженнях про конкретні методи педагогічного стимулювання немає цілісної системи. Прагнучи конкретизувати ці аспекти проблеми, ми використали у лабораторному експерименті можливості предметної комісії школи для ознайомлення вчителів з чотирма групами методів педагогічного стимулювання: 1/ заінтригування і залучення до спільної діяльності; 2/ стимулювання та репродукування, що націлює учнів на встановлення міжособових відносин; 3/ закріплення і збагачення, що стимулює самооцінку, самореалізацію особистості старшокласника у різних видах навчальної діяльності; 4/ сприяння і творчості, коли відбувається не лише зміна соціальної позиції учня, а й характер педагогічної взаємодії як системи. Результати лабораторного екс-

перименту довели, що вчителі і учні виділяють як найістотніші такі форми організації навчальної діяльності, побудовані на ґрунті вказаних вище груп методів: дискусія; аналіз життєвих та виховних ситуацій; ділові та рольові ігри; театралізація; лекції; методи проблемного навчання; створення ситуацій успіху у навчанні; "сократівські бесіди", різноманітні види навчальних змагань; виїзні тематичні заняття.

Отже, нами виявлено, що в досвіді вчителів-новаторів, вчителів-практиків існують значні резерви педагогічного стимулювання навчально-пізнавальної діяльності старшокласників в ході вивчення предметів гуманітарного циклу. Проте бракує організаційно-методичної системи, яка б дала змогу зібрати у єдине ціле уявлення вчителів про діалогіку навчання, враховувала зміст і структуру навчального предмета на різних етапах входження школярів у діалоговий режим. Важливим для більшості практиків є не лише форма організації навчання, яка може дати бажаний ефект, а й сукупність умов, форм і методів педагогічного стимулювання, що спрямовані на забезпечення взаємодії, розвиток зворотного зв'язку, формування інтересу до навчання як мотиву учіння.

У другому розділі "Хід та результати дослідно-експериментальної роботи з педагогічного стимулювання навчальної діяльності учнів старших класів" обґрунтовуються педагогічні умови вибору методів педагогічного стимулювання навчальної діяльності старшокласників на уроках гуманітарного циклу; розкривається процес реалізації педагогічного стимулювання навчальної діяльності старшокласників на різних етапах педагогічної взаємодії та результати дослідно-експериментальної роботи, проведеної на уроках української та російської мов та літератур, світової художньої культури.

Нами визначено ш і с т ь провідних умов вибору та застосування у навчанні цих предметів методів педагогічного стимулювання: 1/ активізація інтересу старшокласників до літератури і мистецтва; 2/ вибір оптимальних характеристик стилю навчання як спілкування з учнями; 3/ розвиток сприйняття як бази пізнавальної діяльності учнів на уроках літератури і мистецтва; 4/ формування в учнів комунікативних умінь і навичок у ході засвоєння навчальної та позанавчальної інформації; 5/ широке застосування в навчальному процесі ігрових та театралізованих прийомів, відтворення старшокласниками змісту літературних і мистецьких образів; 6/ організація та врахування зворотного зв'язку для забезпечення емоційності навчання.

Зміст кожної умови передбачає чітку побудову навчально-виховного процесу на уроках гуманітарного циклу в старших класах. Так, перша умова була спрямована на зміну традиційної стратегії навчання, тому акцент зроблено на глобальності подання навчального матеріалу, його доборі з урахуванням таких характеристик, як змістовність, емоційність, репрезентативність, широке використання технічних засобів навчання, наочності та залучення, в разі потреби, інших видів мистецтв. Нестандартне, різноманітне подання навчального матеріалу /у формах проблемної ситуації, спілкування, дискусії/ викликало і підтримувало інтерес до цих навчальних предметів. Стратегічні завдання доповнювалися методичними прийомами емоційного впливу на старшокласників, серед яких слід виділити: введення у зміст літературного твору, виділення його головної деталі, розвиток емпатії, інтеріоризації емоційно-оцінних характеристик тощо. Основний акцент було зроблено на досягненні відповідності рівня знань, умінь і навичок, досвіду емоційного і творчого ставлення до предметів гуманітарного циклу, завдяки впливу вчителя на учнів

за допомогою нормативного програмового матеріалу, поданого в нових, змінених умовах навчання як спілкування.

Друга умова передбачала вибір оптимальних характеристик навчання як спілкування, в якому немає різкої поляризованості позицій вчителя і учнів, перетворення навчання на взаємодію, співробітництво, використання в ньому позитивних засобів педагогічного впливу: похвали, захоплення, схвалення, створення "ефекту переживання успіхів" в учнів. Це сприяло стимулюванню їхньої активності, самостійності та ініціативи на уроках літератури і мистецтва, а також вело до зміни і розширення функцій вчителя у навчальному процесі /актор, режисер, автор різноманітних сценаріїв, ігрових ситуацій та театралізованих вистав, партнер по спілкуванню/, виявлення неімперативного стилю спілкування, в якому поєднуються визначеність і свобода з нерівністю діяльності учнів, емоційність та виразність спілкування із проявом дружніх, колективістських взаємин у класі, проявами доброзичливості і поваги в діяльності учасників педагогічного процесу.

За третьою умовою акцент було зроблено на змісті самого процесу навчання, його компонентах та способах активізації діяльності старшокласників. Розвиваючи активність сприйняття літературних та мистецьких творів, ми використовували ефект новизни, прийоми переключення уваги, контрасту для стимулювання активної позиції, виникнення в них певних оцінних суджень, вибіркового ставлення до змісту художніх образів, формували вміння порівнювати, зіставляти, узагальнювати, співпереживати як через входження в навчальний матеріал, так і в ході колективної діяльності та пошуку особистісного змісту. З цієї метою було використано творчі завдання на створення асоціативних зв'язків, активізацію життєвого та морально-естетичного досвіду старшокласників, розвиток вміння спільного роз-

в'язання проблем під час дискусії, діалогу, тобто в процесі співтворчості та співробітництва.

Четверта умова забезпечувала розвиток комунікативних умінь і навичок учнів у процесі опрацювання певної технології: вміння виділити головне в літературному та мистецькому образі, довести свою позицію у ставленні до них, використовуючи з цієї метою власні почуття, знання, асоціативний досвід. Чіткість та обґрунтованість позиції старшокласників поєднувалася із вмінням враховувати думку інших, працювати в колективі, вести діалог або дискусію, поважаючи ступінь мотивованості ставлення інших ровесників до конкретного образу або до позиції іншої людини. Відпрацювання комунікативних умінь вимагало створення атмосфери доброзичливості та позитивного емоційного "зараження", групової співтворчості, за якої обмін пізнавальною інформацією стимулював інтерес до літератури та мистецтва, викликав в учнів бажання працювати в класі, групі, а також формував такі якості, як взаємодопомога, підтримка, повага до інших, доброзичливість та взаєморозуміння. Формами, в яких розвивалися ці якості старшокласників, були диспути, дискусії, бесіди, проблемні уроки.

П'ята умова була продовженням попередніх, оскільки певна навчальна ситуація, на створення якої вона спрямована, скорочувала часовий інтервал між засвоєнням навчального матеріалу і його практичним застосуванням саме в ігрових та театралізованих формах організації навчання. Вона передбачала підтримання емоційного тону на уроках-іграх, уроках-спектаклях, уроках творчого вирішення проблемних завдань шляхом входження учнів у ситуацію спілкування, осмислення і відтворення навчального матеріалу, через усвідомлення ступеня його значущості та формування узагальнених способів творчої діяльності.

Шоста умова була спрямована на організацію діалогового спілкування, створення певного психофізіологічного комфорту, що зменшував напруження та стимулював активність старшокласників. Позитивний емоційний фон, на якому застосовувалися методи педагогічного стимулювання, сприяв подоланню негативних емоцій, заохоченню доброзичливих відносин, актуалізації інтересу до навчання, виникненню позитивних почуттів: задоволеності, захопленості, співстраждання, співпереживання, співтворчості, розуміння естетичних категорій, розвитку в учнів гумору, зумовлював засвоєння морально-естетичного змісту художнього образу і відображення його в творчих завданнях, творчих роботах та дискусіях, в яких виявлялася позиція учнів старших класів щодо літератури та мистецтва.

Реалізація кожної умови здійснювалася на п'яти основних етапах, розроблених Л.Г.Коваль і адаптованих нами у вигляді методики формуючого експерименту.

На першому етапі - **навіювання** - відбувалося збагачення пізнавального досвіду учнів, використовувалися методи стимулювання здатності учнів працювати над розвитком "особистісного змісту" літературного образу. Такими методами були: життєві та художні аналогії, художньо-педагогічний аналіз, метод гуманізації знань, доповнювані загальнодидактичними прийомами бесіди, розповіді. Ставлячи метою цього етапу розвиток здатності активізувати увагу та уяву учня, перевести його в стан готовності сприйняти вплив вчителя, ми добивалися активності в реагуванні на цей вплив, виявлення зацікавленості до естетико-виховних ситуацій, в яких інтуїтивно засвоювалися категорії "добро", "зло", "прекрасне", "потворне", "піднесене", "низьке", пробудження в старшокласників бажання виразити свої враження у творчій формі /вербалізованій або художній/.

Критеріями, які свідчили про завершення етапу навчання у спільній діяльності учителя і учнів були: а/ ступінь осмисленості свого життєвого досвіду та засвоєння різних навчальних предметів; б/ прагнення до продовження діалогу, до співтворчості та співробітництва; в/ наявність установки на сприйняття художньої деталі твору; г/ позитивна мотивація засвоєння змісту літературного твору як бази подальшої навчально-пізнавальної діяльності.

На другому етапі - співвіднесення - методи стимулювання навчально-пізнавальної діяльності виконували нормативно-регуляторну функцію, пов'язану із засвоєнням змісту, "художньої деталі" /Є.М.Ільїн/, яка слугує мірилом розвинутості і відповідності цієї культури ціннісним установкам, позиціям, орієнтаціям, оцінкам різних явищ і подій, відображених у художньому творі. Предметну галузь методів як регуляторів діяльності старшокласників становили знання термінів і понять, розуміння та інтерпретація фактів і словесного матеріалу, вміння виділити в ньому головне і другорядне. Такими методами були метод генералізації, наведення та спостереження за розвитком сюжету, а також прийоми - опорних сигналів, синтезу, життєвих та художніх аналогій.

Про завершення етапу співвіднесення свідчили такі критерії: ступінь виявлення особистісного ставлення /позиції/ до літературного твору або художнього образу; здатність виділяти головне в художній деталі, характеристики художнього образу, засобах його вираження; адекватність вербального судження про логіку розвитку художнього сюжету реальному виявленню її у творі.

Третій етап - осмислення - передбачав освоєння учнями старших класів художнього смислу за допомогою методів педагогічного стимулювання. Завдяки застосуванню цих методів збагачувався асоціативний фонд старшокласників. Цього досягали нагромаджен-

ням знань про різні види мистецтва, емоційні стани, виражені в них, розумінням засобів їхнього вираження; актуалізацією відомостей про різні художні стилі; систематизацією знань про арсенал засобів виразності; розвитком умінь виявляти їх у своїх судженнях про художні твори. До таких методів ми відносимо порівняння, індукцію, дедукцію, аналогію, зіставлення різних точок зору на певні мистецькі явища.

На етапі осмислення в старшокласників формувалися вміння, рівень сформованості яких свідчив про успішне засвоєння навчального матеріалу. Це вміння: а/ давати змістові портретні характеристики художніх образів та аргументувати власне ставлення до них; б/ виявляти мотиви поведінки героїв художніх творів; в/ доводити значення поглядів і переконань літературних героїв на основі дедуктивних умовиводів про схеми їхньої поведінки в різних обставинах; г/ проводити аналогії в аналізі моральної позиції певного художнього образу; зіставляти епізоди літературних творів для аргументації свого ставлення до нього; д/ застосовувати засоби виразності /гіперболи, порівняння/ у зв'язній логічній відповіді на уроці, щоб висловити власну позицію в дискусії або диспуті.

Четвертий етап - і н т е р і о р и з а ц і я - передбачав перенесення набутих умінь і навичок, прийомів і способів педагогічного стимулювання навчально-пізнавальної діяльності старшокласників у нові ситуації, пов'язані з аналізом проблем вибору, смислу, сенсу життя, свободи і відповідальності, честі і гідності, виражених у літературних творах; формування власної системи ціннісних орієнтацій; розвиток переконань. Провідними методами педагогічного стимулювання були методи пояснювально-ілюстративні, частково-пошуковий та проблемного викладу знань; їх ми використовували в ході уроку, під час організації дискусій та диспутів, проведення "круг-

лих столів", "аналізу конкретних ситуацій".

Навчально-пізнавальна діяльність старшокласників на четвертому етапі використання методів педагогічного стимулювання сприяла розвитку в них здатності обстоювати свої оцінні позиції, поглибленню точності та адекватності ставлення до образного змісту творів мистецтва, а також набуттю навичок перенесення знань, умінь і навичок критичного аналізу; входженню у проблему та пошуку способів її розв'язання, що істотно впливало на формування життєвої позиції старшокласника: соціальної, ділової, естетичної, моральної.

П'ятий етап - екстеріоризація - передбачав стимулювання процесу формування позиції особистості старшокласника у різних формах діалогового спілкування та активної діяльності в соціальному середовищі. Використані на уроках літератури методи педагогічного стимулювання спонукали до розвитку самостійності й активності учнів, їхньої ініціативи і творчості.

На останньому етапі застосування методів педагогічного стимулювання навчально-пізнавальної діяльності старшокласників відбувався вихід на рівень самостійного здобуття ними знань, умінь і навичок, що є результатом цілеспрямованих пізнавальних дій і способів набуття знань не з готових формулювань вчителя, а шляхом відкриттів, узагальнень і висновків. Такий підхід забезпечував більш глибоке осмислення знань з літератури та інших видів мистецтв і прискорював процес нарошування знань.

Проведене дослідження дозволило зробити такі висновки :

Як основа успішного навчання, педагогічне стимулювання розвивається на межі суперечностей трьох основних типів, які визначають особливості засвоєння учнями предметів гуманітарного циклу. Перший тип суперечностей - між учнями і засобами навчання - розв'язується у мотивах учіння. Другий тип суперечностей - між викладачем і на-

вчальним матеріалом - розгортається у прийомах стимулювання навчання, викладання й учіння. Суперечності четвертого типу - між викладачем і учнем - виявляються і розвиваються в способах і етапах педагогічної взаємодії.

Результати констатуючого експерименту засвідчили невідповідність вчителів до застосування методів педагогічного стимулювання. Більшість вчителів /70%/ користується методами заохочення як засобами стимулювання навчально-пізнавальної діяльності школярів у ході засвоєння змісту гуманітарних предметів. У своїй роботі вони використовують активні форми і засоби навчання, але їхні спроби ще не набули систематичності й логічної послідовності.

Виявлені недоліки і суперечності у ставленні до педагогічного стимулювання сприяли розробленню ними методики поетапного включення вчителів і старшокласників до процесу педагогічної взаємодії, в ході якої реалізується зміст, форми і методи педагогічного стимулювання, а також умови його організації.

Кожна з умов розвивалася на визначених нами п'яти етапах педагогічної взаємодії. Так, внаслідок здійснення першого етапу - навідування - в учнів сформувалися мотиви і бажання включитися у спільну діяльність з обміну досвідом емоційно-естетичних вражень, думок, переживань. Після проведення другого етапу - співвіднесення - основними стимулами учіння стали мотиви самореалізації, бажання отримати схвальну оцінку вчителів, прагнення до взаємодії, виявлення власної позиції у спільній діяльності. В ході третього етапу - узагальнення - робота спрямовувалася на стимулювання бажання старшокласників отримати нову пізнавальну інформацію, реалізувати себе в активних формах навчання - іграх, дискусіях, виховних і навчальних ситуаціях. Результати четвертого етапу - інтеріоризації - проявилися в новій мотивації учіння. Це: бажання зрозуміти суть художнього об-

разу і співвіднести його із власними рисами характеру; прагнення виявити себе у позиції лідера; потреба у взаємодії, спілкуванні; інтерес до навчально-пізнавальної інформації.

Після завершення останнього, п'ятого, етапу - екстеріоризації - учні почали виявляти: стійкий інтерес до навчання як спілкування; здатність до виявлення почуття відповідальності, обов'язку; бажання до співвіднесення і критичної оцінки ідеальних і реальних явищ, вчинків, понять.

Порівняльні дані, отримані в ході констатуючого і формуючого етапів експерименту, показали, що за встановленими нами критеріями і сформованими уміннями учні експериментальної групи значно відрізняються від контрольної групи на всіх п'яти етапах педагогічної взаємодії. Позитивний висновок на користь нашої методики підтвердив індекс задоволеності вчителів нею.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальшого вивчення потребують: вплив педагогічного стимулювання на розвиток інтересу старшокласників до морально-естетичних категорій; застосування методів педагогічного стимулювання в процесі вивчення дисциплін природничоматематичного циклу; наступність у використанні методів педагогічного стимулювання навчання в середньому та старшому шкільному віці.

Основний зміст дослідження відображений у таких публікаціях:

1. Активизация учебной деятельности старшеклассников как фактор их эстетического воспитания. /Теоретические вопросы нравственного и эстетического воспитания. - Сб. научно-информационных сообщений. - Киев: Киевский государственный университет им.Т.Г.Шевченко, 1990. - С. 86-89. /В соавторстве/. - /Авторських 0,1 др.арк./.

2. До проблеми педагогічного стимулювання навчальної діяльності учнів старших класів. /Матеріали науково-практичної конференції

"Національна школа України: закономірності становлення і розвитку".

- Тернопіль, 6 грудня 1996 р. - Тернопіль, 1996. - С. 103-104.

3. Педагогічні умови вибору методів активізації навчальної діяльності старшокласників на уроках літератури. /Творча особистість вчителя: Проблеми теорії і практики: Зб. наукових праць. - К.: УДПУ, 1997. - 0,3 др. арк.

4. Навчання учнів в Острозькій Академії /Велетень науки: Науковий збірник. Випуск II. За ред. канд.пед.наук А.А.Марушкевич.- К.: Київський університет імені Тараса Шевченка, 1997.- С.19-22.

5. Педагогічне стимулювання навчальної діяльності учнів старших класів в процесі вивчення предметів гуманітарного циклу. /Методичні рекомендації. - К.: Київський університет імені Тараса Шевченка, 1996. - 56 с.

6. Використання вчителем методів педагогічного стимулювання в процесі вивчення старшокласниками гуманітарних предметів. /Проблеми формування духовної культури особистості: Зб. наукових праць. - Луганськ: Вид-во Східноукраїнського університету, 1997. - 0,3 др. арк.

ШАПОВАЛОВА Ирина Алексеевна. Педагогическое стимулирование учебной деятельности старшеклассников /на материале предметов гуманитарного цикла/.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики.

Киевский университет имени Тараса Шевченко. Киев, 1997.

В диссертационном исследовании определено содержание, формы и методы педагогического стимулирования учебной деятельности уча-

щихся старших классов, выявлены, теоретически обоснованы и проверены в ходе педагогического эксперимента условия организации диалогового обучения на уроках гуманитарного цикла и этапы его внедрения в учебно-воспитательный процесс.

Shapovalova Irina Alexeevna. Pedagogical stimulation of learning activities of senior school - children (based on Arts subject lessons).

Dissertation for the candidate of pedagogical sciences - speciality 13.00.01 - theory and history of pedagogics. Kiyiv University named after Taras Shevchenko, Kiyiv, 1997.

In the dissertation investigation are defined the contents, forms and methods of the pedagogical stimulation of learning activities of senior school pupils. Theoretically grounded and checked during pedagogical experiment were the conditions of organisation of conversational dialogue teaching at Arts lessons and stages of its implementation into teaching - upbringing process.

Ключові слова: педагогічне стимулювання, діалогова система, педагогічні умови, етапи, форми, методи, стимули, мотиви, відношення.

СП "Різо-Принт"

Віддруковано на різнографі з готових оригіналів. Тираж 100 прим.
Адреса: м. Київ, вул. Дмитрівська, 30, тел./факс (044) 216-4298.

425400

AB 37.366
AB 37.366